

УДК 94(477.74):(470+571)“17”

Анатолій Бачинський

ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ І РОСІЯ: ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XVIII ст.

Запропонована стаття була подана Анатолієм Бачинським до друку у 1993 р. до “Записок Одеського археологічного товариства”, які до сьогодні не побачили світ. Стаття була написана російською мовою. У даному виданні вона подається в українському перекладі, авторські стиль і примітки збережено. У статті розкривається проблема ставлення Російської імперії до існування Задунайської Січі та з'ясовуються засоби, якими російський уряд намагався ліквідувати організацію задунайських запорожців. Наприкінці статті запропоновані документи з Російського державного архіву давніх актів, які друкуються вперше і підтверджують висновки автора статті.

Відомий український вчений-етнограф і антрополог Ф. Вовк, автор унікальних досліджень про Задунайську Січ і українське населення Нижнього Подунав'я і Добруджі, у 1883 р. писав: “Всі історичні відомості про Задунайську Січ обмежуються, наскільки відомо тільки декількома вказівками на те, що вона постійно служила притулком тим, хто втік від кріпацтва і рекрутчини і, що російський уряд декілька разів звертався до задунайських запорожців із пропозицією повернутися назад. Що ж стосується організації, внутрішнього побуту й історичного життя задунайського українського козацтва протягом останньої чверті минулого і першої чверті нинішнього сторіччя, то на все це ми не знаходимо зовсім ніяких вказівок в усій відомій нам історичній літературі”³⁷⁹. На жаль, до цього мало що можна додати й у наш час. За більш ніж сторіччя з історії Задунайської Січі з'явилося лише декілька статей і публікацій документів³⁸⁰. Тому з повною підставою в 1949 р. відомий історик українського козацтва В. Голобуцький зміг сказати: “Література про Задунайську Січ вкрай бідна.

³⁷⁹ Кондратович Ф. Задунайская Сечь: по местным воспоминаниям и рассказам // Київська старина (далі — КС). — 1883. — № 1. — С. 28.

³⁸⁰ Лупулеску. Русские колонии в Добрудже: историко-этнографический очерк // КС.— 1881.— № 1,2,3; Вовк Хв. Українське рибальство в Добруджі // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів: Вид-во НТШ, 1899.— Т. I; А.Лазаревский. Сведения о задунайских запорожцах // КС.— 1891.— № 11; Иванов П. К истории запорожских казаков после уничтожения Сечи // ЗООИД.— 1904.— Т. XXIV; Спринський Г. Нові звітки про запорозьку осело на Угорщині // ЗНПШ.— 1907.— Т.76.— Кн. 2; Грушевський М. Записки Гендльовика про банатських запорожців // ЗНПШ.— 1911.— Т. 101.— Кн.1; степовий В. До історії Задунайської Січі // Україна.— 1914.— №3; Рябінн-Скляревський О. Запорізькі бунти дунайців в 70-х роках XVIII ст. і початок Задунайського Коша // НЗ. Історична секція ВУАН.— К., 1927.— Т. 26; Его же Запорозька козащина і І.П. Котляревський // Україна. 1926.— № 3-4; Его же. Задунайська Січ в народних переказах і письменстві // НЗ УАН.— К., 1928.— Т.27; Его же. Кінець Задунайської Січі // Україна.— 1929.— № 5-6; Его же. До ст. кінця Задунайської Січі // Вісник Одеської комісії краєзнавства. Секція соціально-історична.— Одеса, 1929.— Ч. 4-5; Бачинський А.Д. Происхождение и состав украинско-русского населения Буджака и низовий Дуная конца XVIII — начала XIX в. // ЗОЛО.— Одесса: Маяк, 1967.— Т. II.

Наполегливі зусилля ряду дослідників XIX ст. і нашого часу одержали джерела, що дозволили б висвітлити цю темну сторінку історії запорозького козацтва, закінчилися досить скромними успіхами³⁸¹. Після його статті в радянській літературі публікації з історії Задунайської Січі практично не з'являлися³⁸².

У світлі вище сказаного можливість поповнити історію задунайського козацтва новим фактичним матеріалом представляється актуальним. Саме цю мету і переслідує дана публікація.

У зв'язку з історією Задунайської Січі документи, що представлені, чітко відбивають політику російського уряду, спрямовану на ліквідацію задунайського козацтва, її зміст, методи і форми.

Політика ця мала досить тривалу історію і йшла своїми коренями до старої Запорозької Січі. Найбільш яскравими її проявами були події 1709 і 1775 рр., коли військово-політичні центри запорозького козацтва були знищені, на значна частина козаків виявилася за межами Російської імперії.

Природно, що в різній політичній обстановці методи і форми реалізації цієї політики видозмінювалися, але суть залишалася одна. Імперський феодальний режим органічно не міг миритися з демократичними структурами козацького самоврядування, з тим, що Запорожжя було привабливим центром для всіх антифеодальних елементів в Україні.

Початок формуванню політики царського уряду у відношенні до задунайського козацтва було покладено вже в червні – липні 1775 р. після руйнування Запорозької Січі, коли частина запорожців перейшла на території, контрольовані Туреччиною.

Кількість козаків, що вийшли за кордон, була досить значною. Визначити їхнє число в перші роки після ліквідації Січі вкрай складно. Запорожці розсіялися на величезному просторі між Бугом, Дністром і Дунаєм. Та й сам вихід за російські кордони не був одночасним актом, а продовжувався тривалий час. У листопаді 1776 р. підпоручик Ачкасов, що побував в Очакові, повідав кінбурнському комендантові Мартинову, що “колишніх запорожців від Бендер по Дунаю до 10000”. За іншими даними, що отримав той самий Мартинов, колишніх запорожців в Очаківській області нараховувалося на кінець 1776 р. 7 тисяч³⁸³.

Вихід козаків у межі турецьких володінь з самого початку був не лише стихійним, але і стимулювався їхніми представниками. У серпні 1777 р. у Самарському окрузі Азовської губернії був заарештований Яків Чернопіг, обвинувачений “у підмові до втечі за кордон колишніх запорозьких козаків”³⁸⁴.

³⁸¹ Голобуцкий В.А. О социальных отношениях в Задунайской Сечи // Исторические записки.– М.: Изд-во АН СССР, 1949.– Т. 30.– С. 211.

³⁸² Останнім часом опубліковано декілька статей популярного характеру про результати роботи Першої задунайської етнографічної експедиції в Добруджу-Подунав'є в Румунії, що була організована Державним історико-культурним заповідником на о. Хортіція. Див.: Бойко В. Запорожці за Дунаєм // ПУ.– 1991.– № 6; Слободян В. Січ на Дунаї // Літопис Червоної кални: Історико-краєзнавчий літопис.– Львів, 1991.– № 1. Стаття: Пономаренко І. Січ Задунайська // Українська культура.– 1991.– № 5 згається нам прикладом невігластва й підігрівання політичній кон'юнктури.

³⁸³ Дубровин Н.Ф. Присоединение Крыма к России.– С.Пб., 1885.– Т. 1.– С. 142, 179.

³⁸⁴ РДАДА. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 588. – Ч.2. – Арк. 260.

У цьому плані надзвичайно показовим є повідомлення російських розвідників капітана Д. Тимковського і військового товариша К. Мошенського, які побували між Бугом і Дністром. У травні 1778 р. вони повідомляли комендантові м. Покровська полковникові І. М. Синельникову, правителеві Слов'янської і Херсонської провінцій, про те, що запорожців “на Очаківській стороні набирається чотири тисячі, а притім ще час від часу збільшується здебільшого з російського кордону з колишнього Запорожжя, що нині Слов'янська і Херсонська провінції, також і з тієї сторони Дніпра, що під Азовську губернію відійшла”. Розташувалися козаки, за їхніми відомостями, “у різних місцях, а саме понад Бугом, у Березані і над Дніпром при рибних ловах перебування своє мають”. Крім того, “у якомусь місці за Дунаєм” зосереджено ще до 7 тисяч колишніх російських підданих, у числі і колишніх запорожців³⁸⁵.

Таким чином, до 1778 р. запорожці цілком виразно розмістилися в Очаківській області, Бессарабії й у пониззях Дунаю³⁸⁶.

Масовий вихід запорожців у межі турецьких володінь викликав глибоку стурбованість російського уряду. Вже 18 червня 1775 р. Г. О. Потьомкін звертав увагу генерал-поручика П. О. Текелі на те, що “запорожці почали селитися на приналежній за трактатом (Кючук – Кайнарджинському миру 1774 р.–А. Б.) татарам землі”. Він зажадав прийняти усі можливі заходи для їхнього повернення і заборонити вихід із Запорожжя на рибні лови за російський кордон³⁸⁷.

Особливу стурбованість російського уряду викликав прийом Туреччиною запорозьких угікачів. За відомостями, які надійшли в 1776 р. до полковника Репнинського, султанський уряд у зв'язку з поселенням запорожців в Очаківській області, схильний розглядати їх як своїх підданих, у зв'язку з чим має намір збирати з них подушну подать і дозволив їм обрати собі старшину – якогось полковника Гната (“Гнатуру”)³⁸⁸.

Імовірно, саме в зв'язку з цим у вересні 1776 р. Г. О. Потьомкін розпорядився, щоб російська прикордонна адміністрація систематично направляла в Очаківську область розвідників із завданням з'ясувати місця зосередження запорожців та їхні наміри. Одночасно він наказав поки не вимагати їхньої видачі у Туреччині, щоб козаки не пішли “далі в турецькі землі”, а “намагатися всіма ласкавими засобами залучити їх до повернення на батьківщину”³⁸⁹.

Відомий рапорт двох таких розвідників з колишніх запорозьких козаків Г. Кривницького і С. Кислицького князеві О. О. Прозоровському від 22 грудня 1776 р. Вони повідомляли, що побували на Березані, Тиллигулі, в Очакові, “так над морем і Дніпровським лиманом, де вони (тобто запорожці – А. Б.) мають житла свої в землянках”, пропонували козакам повернутися в Росію і нібито отримали на

³⁸⁵ Степовий В. До історії Задунайської Січі // Україна.– 1914.– № 3.– С. 17-18.

³⁸⁶ Иванов П. К истории запорожских казаков после уничтожения Сечи // ЗООИД.– 1904.– Т. XXIV.– С. 27.

³⁸⁷ Дубровин Н.Ф. Бумаги кн. Г.А. Потемкина – Таврического: 1774-1788 pp. // СВИМ.– СПб., 1893.– Вып. VI.– С. 89.

³⁸⁸ Григорович В.И. Записка о пособиях к изучению южнорусской земли, находящихся в Военно-ученом архиве Главного штаба.– Одесса, 1876.– С. 21.

³⁸⁹ Дубровин Н.Ф. Бумаги кн. Г.А. Потемкина – Таврического: 1774 – 1788.– С. 95.

це згоди³⁹⁰. Однак ця акція, як і наступні такого ж роду, реальних результатів не дала. Проте царська адміністрація продовжувала домагатися повернення запорожців “приватними” методами, не ставлячи поки питання про їхню видачу перед турецьким урядом за допомогою офіційних каналів. У лютому 1778 р. граф П. О. Румянцев наказав О. О. Прозоровському об’явити про те, щоб “ті, хто спокутувалися у своїй втечі, з’явилися, і щоб не ставити того ні в найменший злочин, але виправдати ще їх, тому що вони знаходилися там по своєму промислу, чим ще більше збудити їхню схильність до переходу на наш бік”³⁹¹.

До осені 1778 р. питання про політичне положення колишніх запорожців, що розташовувалися в турецьких межах, було вирішене султанським урядом офіційно. Їм було обіцяно: виділення землі в урочищі Кучургани на лівому березі Дністра між Бендерами й Аккерманом, де передбачалося побудувати Січ, а також провіант, зброя і коні. Кошовим отаманом султан призначив згаданого вже полковника Ігнатія (“неизвестный прозванием”) зі званням бунчужного паші. 30 серпня 1778 р. в Очакові у замку паші були приведені до присяги султанові козацькі старшини і запорожці, що знаходилися в місті, “не більш 100 чоловік”. Відповідно до присяги козаки повинні були служити “турецькому дворові так вірно і невідмінно, як в усі колишні війни служили Росії”³⁹².

Стурбований цими подіями російський уряд вирішив пов’язати питання про запорожців з виселенням у 1778 р. із Криму християнського населення, переважно греків і вірмен³⁹³. У відповідь на протест Туреччини з цього приводу П. О. Румянцев писав О. В. Суворову, що він “на приймання християн приступас за прикладом турків, які приймають наших запорожців-утікачів, якщо ж про них дізнається, то щоб принаймні, залишалося це у нас в боргу на турків”³⁹⁴.

Потерпівши невдачу в справі повернення запорожців шляхом їхнього добровільного виходу в Росію, царський уряд, не залишаючи і цього напрямку у своїй політиці, перейшов до прямого тиску на Туреччину. У січні 1779 р. Катерина II наказала російському посланцю в Константинополі О. Стахіневу, у зв’язку з майбутнім підписанням між Росією і Туреччиною конвенції, домагатися від султана видачі запорожців, як російських підданих-утікачів. У випадку відмовлення турецької влади йому дозволялося запропонувати султанському урядові в обмін на визнання за Туреччиною Очаківської області, що юридично входила до складу незалежного Кримського ханства, переселити запорожців за Дунай³⁹⁵. Султан з інтересом поставився до цієї пропозиції, але видати запорожців відмовився. Після спеціальних переговорів було вирішено, що російський уряд оголосить козакам амністію і той, хто повернеться в Росію, не буде підданий покаранню. Інші ж запорожці будуть виведені з Очаківської області³⁹⁶.

³⁹⁰ Дубровин Н.Ф. Присоединение Крыма к России.— С.Пб., 1885.— Т. 1.— С. 217.

³⁹¹ Там само.— Т. 1.— С. 142, 179.

³⁹² Там само.— С. 455, 478, 700-701.

³⁹³ Дружинина Е.И. Кючук-Кайнарджийский мир: его подготовка и заключение.—М.: Изд-во АН СССР, 1955.— С. 328.

³⁹⁴ Дубровин Н.Ф. Присоединение Крыма к России.— Т. 2.— С. 595, 619, 685.

³⁹⁵ Там само.— Т. 3.— С. 10-12, 21-22, 30.

³⁹⁶ Там само.— С. 54-55, 79, 89.

10 березня 1779 р. між Росією і Туреччиною було підписано Айналі-Каваську конвенцію, стаття V, пункт III якої зазначав: “Задля запобігання всіляких нових зіткнень між обома імперіями Блискуча Порта обіцяє виконання другого артикулу мирного трактату (йдеться про статтю Кючук-Кайнарджійського миру 1774 р. про взаємну видачу утікачів – *А. Б.*) видати Російському імператорському дворові збіглих в її області запорозьких козаків, коли вони захочуть скористатися амністією, що дарується їм з єдиної великодушності і людинолюбства Її імператорської величності, всепресвітілійшої і всемилосерднійшої самодержиці всеросійської, а в противному випадку Оттоманський уряд зобов’язується отих запорозьких козаків на цю сторону (тобто на правий берег – *А. Б.*) Дунаю перевести й оселити усередині турецьких областей настільки далеко, як можливо буде від Чорного моря”³⁹⁷. У такий спосіб російський уряд офіційно визнав Туреччиною юрисдикцію над запорозькими козаками.

5 травня 1779 р. був опублікований маніфест Катерини II, що оголошував амністію запорожцям із закликком повернутися до Росії³⁹⁸. Реалізація цього маніфесту покладалася на П. О. Румянцева, який відправив його очаківському папі для оголошення запорожцям. О. Стахіву ж пропонувалося вимагати “неухильне за Дунай відсилення тих, які не захочуть скористатися такою свободою. Цей пункт має бути до кінцевого свого повною мірою виконання залишитись однією з головних ваших турбот”³⁹⁹.

Тим часом козаки продовжували облаштуватися в Очаківській області і Бессарабії. Ще в квітні 1779 р. О. Стахів повідомляв, що запорозький кошовий веде в Константинополь з реїс-ефенді (прем’єр-міністр, міністр закордонних справ – *А. Б.*) переговори, у результаті яких “для поселення оних козаків відведені у Бессарабії міста Хаджибей, Аджидере (Хаджидер, згодом Овідіюполь – *А. Б.*). На тому ж боці Дністра їм дана одна розорена фортеця, що вони полагодили її хочуть для загородження відведених їм місць в Очаківській області”⁴⁰⁰.

Протягом весни 1779 р. О. Стахів вперто домагався виконання умов Айналі-Каваської конвенції про переселення запорожців з Очаківської області. У червні 1779 р. Очаківський папа оголосив козацьким старшинам фірман султана і маніфест Катерини II. Запорожці від повернення в Росію відмовилися і прийняли розпорядження турецького уряду: кошовий зі старшиною зобов’язаний оселитися в Адріанополі, а “простих козаків розселити по Румелії (для кінця XVIII ст.: так можна локалізувати всі Балкани – *А. Б.*) по цю сторону Дунаю у віддаленні від чорноморського берегу від трьох до п’яти чоловік на село”. Старшині виділялися на утримання спеціальні кошти. Поселені ж козаки звільнялися на три роки від сплати харача (подушна подать – *А. Б.*), а після закінчення цього терміну не платили, крім вище згаданого харачу, ніяких податків і податків⁴⁰¹.

Переселення козаків за Дунай почалося в серпні 1779 р. Запорозька старшина в ході його реалізації спробувала закріпитися у гирлах Дунаю, а саме на Портинському гирлі, але була виселена турецькою адміністрацією в Адріанополь. Козаки ж, за даними

³⁹⁷ Дружинина Е.И. Кючук-Кайнарджійский мир... – С. 363.

³⁹⁸ Загоровский Е.А. Военная колонизация Новороссии при Потемкине. – Одесса, 1913.– С.17.

³⁹⁹ Дубровин Н.Ф. Присоединение Крыма к России.–Т. 3.– С. 151.

⁴⁰⁰ Там само. – С. 166.

⁴⁰¹ Там само. – С. 272, 280, 283.

О. Стахів, “селяться в Румелі, особливо по берегах Мармурового і Білого (Середземного – А.Б.) морів за придатністю отих місць до рибальства”. Це переселення, однак, викликало невдоволення місцевих жителів. У Галіполі, наприклад, де планувалося оселити 200 козаків, жителі заявили, що “це їм досить обтяжливо”⁴⁰².

Утім, переселення до кінця ніколи виконано так і не було. У цьому не була зацікавлена Туреччина, що використовувала запорожців як засіб тиску на Росію. У цьому не були зацікавлені і козаки, які відривалися від давно знайомих і освоєних місць, російських і польських кордонів, через які надходило поповнення утікачами з Російської імперії і Правобережної (“Польської”) України. І хоча значна частина запорожців була переселена за Дунай, досить численні їхні групи продовжували залишатися в Очаківській області і Бессарабії. Наприкінці 1781 р. катеринославський губернатор М. Д. Язиков мав відомості про те, що в районі Бендер і вниз по Дністру запорожці оселилися в трьох місцях слободами, у яких нараховувалося до 650 будинків. Ці дані підтвердили в грудні того ж року розвідники: “Починаючи від турецького міста, що стоїть за Дністром, Белгорода до Дністра і вгору від оногo за Бендери на Балту й звідки по польському кордону Кодимою і по Бугові до Очакова, а від нього до Білгорода усі степи, віддані запорожцям на заведення нової Січі, які свою осілість зайняти мають і будуватися в гирлі Дністра”. За даними на березень 1782 р. тут нараховувалося 8 тисяч козаків, “які мешкають у виритих землянках, їжу ж мають рибальством”⁴⁰³.

Питання про завершення переселення запорожців за Дунай ставалося російським урядом аж до російсько-турецької війни 1787 – 1791 р. У 1786 – 1787 р. Г. О. Потьомкін через російського посла в Константинополі Я. І. Булгакова послідовно вимагав від султана виселення козаків з Очаківської області, оскільки їхнє перебування поблизу російських кордонів створює сприятливі умови для втечі з Росії⁴⁰⁴.

Однак, як зазначалось вище, виконати цілком цю вимогу було неможливо, хоча турецький уряд в ряді випадків, не бажаючи загострювати відносини з Росією, йшов їй назустріч у цьому питанні. Так, у 1781 р. бендерському, дубосарському і бессарабському пашам і начальникам яничарських загонів були надіслані вимоги про негайне переселення запорожців за Дунай, а в 1786 р. більше ста козаків були виселені із Очаківської області⁴⁰⁵. В умовах віддалених і погано контрольованих територій, зіптовхуючись як із протидією самих запорожців, так місцевої турецької адміністрації, зацікавленої в експлуатації власне кажучи безправних людей, турецький уряд так і не зміг домогтися повної реалізації власних рішень.

З іншого боку переселення козаків у віддалені від російських границь райони Румелії, розосередження невеликими групами в чужих для них селах, віддавало їх на повну сваволу турецьких чиновників, відривало від традиційних господарських занять (зокрема, рибальства). Це викликало серйозне невдоволення запорожців. Вже в липні 1782 р. Я. І. Булгаков повідомляв у Колегію іноземних справ про те, що козаки просили

⁴⁰² Там само. – С. 341, 365.

⁴⁰³ Степовий В. До історії Задунайської Січі. – С. 15, 19-20.

⁴⁰⁴ Бумаги Я.И. Булгакова: 1779-1798 // Сб. РИО. – СПб., 1885. – Т. 47. – С. 163, 192, 206.

⁴⁰⁵ Масловский Д.Ф. Письма и бумаги А.В. Суворова, Г.А. Потемкина и П.А. Румянцева: 1787-1789 // СВВИМ. – С.Пб., 1893. – Вып. IV. – С. 11-12.

султана, щоб їм, “яко рибним промислом, що ним харчуються, дозволено було жити в дунайських гирлах”, у чому, однак, їм було категорично відмовлено⁴⁰⁶.

Тяжкі умови, в яких виявилися задунайські запорожці, а також ряд заходів російського уряду, спрямованих на повернення козаків (зокрема, амністія 1779 р., агітація російських агентів, оголошення про створення з колишніх запорожців у 1783 р. “Війська вірних козаків”) призвели до того, що окремі групи козаків почали переходити в Росію. Російський генеральний консул у Дунайських князівствах І. І. Северин у повідомленні Я. І. Булгакову від 6 квітня 1783 р. відзначав, що козаки “коли віддалені вони будуть від моря і Дунаю... стануть перебігати до мене для відправлення в Росію, тому що оніх вже чимале число в мене є”⁴⁰⁷. В березні-квітні 1784 р. Катерина II у листах Г. О. Потьомкіну з задоволенням констатувала, що після вклучення до складу Росії Криму й оголошення про створення Війська вірних козаків “запорожці втекли просяться паки до нас”⁴⁰⁸.

Дійсно, російський консул у Ясах І. І. Северин у 1783 р. повідомляв, що таких бажаних повернути в Росію козаків у цьому місті зібралось “кілька сотень”⁴⁰⁹. Хоча реально нам поки відомо, що цього року через Дунай прибуло чотири чоловіки “тіхоти запорозької”, а 1784 р. з Очаківщини перейшло в російські межі до двохсот запорожців⁴¹⁰.

У цьому ж зв'язку знаходиться, цілком ймовірно, маловивчений вихід запорожців у 1785 р. у Банат, що входив до складу Австрійської імперії. Кількість козаків, що сюди вийшли, сягала двох тисяч чоловік⁴¹¹. Ці дані, отримані О. В. Суворовим від запорозьких вихідців, більш близькі до реальних, ніж цифра в 8 тисяч, що наводиться В. Антоновичем і М. Грушевським⁴¹². Більш докладні відомості є лише про 202 запорожців, оселених у м. Зента в 1785–1786 р. Жили вони поодинокі в місцевих жителів під військовим наглядом. Але незабаром частина козаків пішла і звідси⁴¹³.

Події 1783–1785 р. викликали зміни у відношенні султанського уряду до задунайських запорожців, оскільки створювали реальну можливість виходу козаків з турецьких володінь. Останнє, в умовах підготовки нової війни з Росією, було для Туреччини вкрай небажаним явищем. Запорожцям було дозволено створити

⁴⁰⁶ Дубровин Н.Ф. Присоединение Крыма к России.— С.Пб., 1889.— Т. 4.— С. 627.

⁴⁰⁷ Documente privind istoria Romaniei: Colectia eudoxiu de Hurmuzani. Seria nova.— 1962.— Vol. 1. Raporte consulare Puse. 1770-1796. — P. 203.

⁴⁰⁸ Рескрипты и письма императрицы Екатерины II.— кн. Г.А. Потемкину-Таврическому // Сб. РИО.— С.Пб., 1880.— Т. 27.— С. 331-333.

⁴⁰⁹ Documente privind istoria Romaniei. — P. 203.

⁴¹⁰ Письма правителя Екатеринославского намечества И.М. Синельникова правителю канцелярии для доклада светлейшему князю Г.А. Потемкину: 1783-1788 // ЗООИД.— Одесса, 1875.— Т. IX.— С. 261; Дмитренко И.И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска.— С.Пб., 1896.— Т. 1.— С. 261.

⁴¹¹ Масловский Д.Ф. Письма и бумаги А.В. Суворова. — С. 11-12.

⁴¹² Антонович М. Поселение запорожцев в Банате // КС.— 1882. № 6.— С. 551; Грушевский М. Ілюстрована історія України.— К., 1918.— С. 446.

⁴¹³ Стрипський Г. Нові звітки про запорозьку оселю в Уторціні // ЗНПШ.— 1907.— Т. 76.— Кн. 2.— С. 157-159.

власну військово-політичну організацію – Січ, що одержала певну автономію. Запорозький Кіш розмістився судячи з усього у Дунавіях (див. документ №1).

У період російсько-турецької війни 1787–1791 р. турецький уряд усіляко прагнув використовувати задунайських запорожців у воєнних діях проти Росії. У жовтні 1787 р. султан оголосив мобілізацію задунайських козаків⁴¹⁴.

Можливість участі задунайців у війні на стороні Туреччини вкрай стурбувало російське військово командування. За пересуванням їхніх загонів здійснювалося найретельніше спостереження. У серпні-грудні 1787 р. російська розвідка зафіксувала зосередження задунайських запорожців в гирлі Бугу, на Березані, у Тузлах, тобто безпосередньо в районах воєнних дій. За цими відомостями тут розташовувалося вісім куренів задунайців, загалом до 700 чоловік піхоти, 300 кінноти і невелика флотилія з артилерією. Запорожці знаходились під командуванням кримського хана. Активних воєнних дій проти російських військ вони не починали, обмежуючись перестрілками і дрібними сутичками. Воювати з Росією більшість козаків не хотіло, що обумовило значне дезертирство, як у Дунайські князівства, так і на російській бік⁴¹⁵.

У 1788 р. з початком активних дій чорноморських козаків на Бузі, в Очаківській області, на Дністрі, випадки втечі задунайців на російський бік збільшилися. Про бажання частини задунайських запорожців перейти служити в Чорноморське військо повідомляв 3 січня 1788 р. кошовий С. Білий, про це ж у травні писав Г. О. Потьомкіну М. І. Кутузов⁴¹⁶. В січні-березні 1788 р. з турецької сторони втекли до Чорноморського війська близько 150 козаків⁴¹⁷.

З огляду на цю тенденцію російський уряд робив усе можливе для розпуску Задунайської Січі і повернення запорожців у Росію. У січні 1788 р. Катерина II писала Г. О. Потьомкіну: “Якщо тобі вдасться переманити запорожців, то зробиш ще справу добру; як їх оселиш на Тамані, думаю що там їх дійсне місце”⁴¹⁸. Реалізуючі цю політику 26 лютого 1788 р. Г. А. Потьомкін наказав чорноморському старшині Сухині оголосити задунайським запорожцям через вивідачів, що у випадку їхнього повернення в Росію, вони отримають прощення. 9 березня 1788 р. їм було офіційно оголошено про амністію⁴¹⁹.

Згідно повідомлення чорноморського кошового З. Чепіги від 25 вересня 1788 р. генерал-поручикові П. С. Потьомкіну він почав переговори з задунайцями і передав їм “відкритий лист” Г. О. Потьомкіна. Вони ж нібито відправили його “у кінну команду для подібного з ними до переходу під Росію згоди”⁴²⁰. Однак, як справедливо помітив історик чорноморців П. Короленко, ці переговори, як і наступні з військовим осавулом задунайців, не призвели до бажаних результатів. На російський бік переходили лише

⁴¹⁴ Дубровин Н.Ф. Бумаги кн. Г.А. Потемкина – Таврического: 1774-1788. – С. 156.

⁴¹⁵ Масловский Д.Ф. Письма и бумаги А.В. Суворова. – С. 7-8, 11-12, 15-17, 19, 49, 65, 85, 89, 96-97, 101-102, 277-280; Кутузов М.И. Документы. – М.: Воениздат, 1950. – Т. 1. – С. 35, 37, 39-40, 44.

⁴¹⁶ Дубровин Н.Ф. Бумаги кн. Г.А. Потемкина – Таврического: 1774-1788, с. 170; Кутузов М.И. Документы. – С. 67-68.

⁴¹⁷ Эварницкий Д.И. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т.2. – С. 2120-2104.

⁴¹⁸ Рескрипты и письма императрицы Екатерины II. – С. 405, 468.

⁴¹⁹ Дубровин Н.Ф. Бумаги кн. Г.А. Потемкина – Таврического: 1774-1788, с. 223, 232.

⁴²⁰ Дмитренко И.И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. – СПб., 1896. – Т. 3. – С. 55.

одинаки⁴²¹. Більш того, того ж вересня 1788 р. задунайська флотилія з 12 суден обстріляла в гирлі Дніпро-Бузького лиману російські пікети⁴²².

Невдачі у справі розпуску Задунайської Січі викликали роздратування в Г. О. Потьомкіна, який 1 вересня 1789 р. знову звернувся до задунайців зі спеціального відозвою, погрожуючи, у випадку їхньої відмови до переходу в Росію, найжорстокішими карами. З цією відозвою до козаків був відправлений чорноморський старшина Чернов⁴²³. Однак і ці погрози не вплинули на запорожців⁴²⁴.

У кампанію 1790 р. російські війська і чорноморці вийшли в низов'я Дунаю, де знаходилися селища задунайських запорожців і зосереджувалися їхні основні сили. Це полегшувало контакти обох сторін. У цих умовах російське командування активізувало свої дії, спрямовані на ліквідацію Задунайського Коша. Його особливо турбувала наявність в гирлі Дунаю задунайської флотилії, що розташовувалася у Вилковому і Кілії, на якій нараховувалося до 4 тисяч козаків. Призначалася вона для прикриття Ізмаїла. Піші і кінні частини задунайців на чолі з кошовим дисциплінувалися по обох берегах річки⁴²⁵.

Активних воєнних дій задунайські запорожці проти чорноморців не вели. У цьому відношенні досить показовий епізод, що відбувся на початку жовтня 1790 р. Поручик Реуцов з козацьким роз'їздом опинився в гирлі Дунаю при виході до моря. Їм назустріч вийшли три задунайських запорожці, що служили на флотилії. Вони розповіли про те, що в цьому районі розташовується частина флотилії, а до 900 чоловік кінноти і піхоти в Кілії. “Ще показали, (ніше поручик) що вони хотіли минулої ночі на наш табір ударити”⁴²⁶.

У такій обстановці 1 листопада 1790 р. з ініціативи кошового чорноморців З. Чепіги почалися переговори з задунайцями. Довідавшись про них з інформації генерала І. В. Гудовича Г. О. Потьомкін наказав З. Чепізі оголосити задунайським запорожцями, що якщо вони перейдуть на російський бік, то дістануть права чорноморців. Одночасно він попереджав кошового “обережність мати, щоб вони, за колишнім прикладом, не зробили обману і не захопили де наших людей”. Але далі в загальній формі вираженого з боку задунайських запорожців бажання перейти в Росію, конкретних дій не пішло⁴²⁷. Продовжити знову переговори в лютому 1791 р. запропонував цього разу кошовий задунайців, але і вони не дали результатів⁴²⁸. Задунайські вихідці, як правило, пояснювали це так: “Старі запорожці для утримання молодих від утечі розголошують, що тим, хто переходить у російську армію, роблять різні тортури і що чорноморців у Росії не більше п'ятисот чоловік. Кіш їхніх клейнодів і переваг ніяких не має”⁴²⁹.

⁴²¹ Короленко П. Черноморцы. – С.Пб., 1874. – С. 7.

⁴²² Дубровин Н.Ф. Бумаги кн. Г.А. Потемкина – Таврического: 1774-1788 // СВІМ. – С.Пб., 1894. – Вып. VII. – С. 21.

⁴²³ Там само. – С. 265.

⁴²⁴ Щербина Ф.А. История Кубанского казачьего войска. – Екатеринбург, 1910. – Т. 1. – С. 48.

⁴²⁵ Дмитренко И.И. Сборник исторических материалов, т. 1. – С. 96, 110.

⁴²⁶ Там само. – Т. 3. – С. 204.

⁴²⁷ Там само. – Т. 2. – С. 39, 305.

⁴²⁸ Кутузов И.И. Документы. – Т.1. – С. 127-128.

⁴²⁹ Там само. – С. 113; Дмитренко И.И. Сборник исторических материалов. – Т. 3. – С. 291.

Тим часом рядові козаки по обидва боки установили тісні і дружні зв'язки. У травні 1791 р. чорноморський полковник старшина повідомив З. Чепізі, що приїхали в Тульчу задунайські запорожці й влаштували разом з козаками піших полків Білого і Кордовського сього дня гулянку зі спиртними напоями. Не тільки задунайці, – писав він, – але і чорноморці “самі до них їздять і компанію роблять”. Як результат, кілька чорноморців пішли до задунайських козаків⁴³⁰. З початком встановленого у липні 1791 р. між Росією і Туреччиною перемир'я зв'язки між задунайцями і чорноморцями настільки підсилилися, що викликали навіть спеціальний наказ чорноморського військового судді А. Головатого, що забороняв подібні зустрічі. 20 серпня 1791 р. він писав, щоб чорноморці “від приїжджаючих, у міркуваннях нинішнього перемир'я, турецьких запорожців-віроломів, порожніх їхніх таумачень і самохвальств не слухали ... тому що вони при укладенні миру, яко дезертири російські будуть вислані в батьківщину”⁴³¹.

Подальший розвиток політики російської адміністрації, спрямованої на ліквідацію Задунайської Січі, знайшов відображення в наведених нижче документах одного з її виконавців елизаветградського купця Є. Кленова. Вони не тільки дають уявлення про методи і форми, але і повідомляють ряд важливих фактів з історії Задунайської Січі, малюють яскраву картину звичаїв задунайської старшини. Особливо важливі, як нам здається дані про гострий політичний конфлікт між старшиною і рядовими козаками з питання про перехід у Росію, які публікуються вперше.

З джерелознавчого погляду матеріали, що публікуються, витримують досить серйозну критику при зіставленні з раніше відомими й архівними даними, що знайшло відображення в примітках. Конкретні факти, що містилися в них, у своїй основі цілком доброякісні й у цілому відбивають реальну історичне становище.

Певні труднощі викликає відновлення хронології подій, що викладаються в першому документі. Однак і цей недолік цілком усунемо із залученням додаткових даних, що приводяться в примітках.

Дані про місце зберігання документів, що публікуються, люб'язно надані авторіві О. С. Коцієвським.

Документи:

Документ № 1. Лист елизаветградського купця Є. К. Кленова Павлу I з відомостями про задунайських запорожців. 1796 р. , грудень.

Всемилоствейший государь!

Зная колико драгоценны и самые минуты для монарха, посвятившего их благоденствию своих поданных, не дерзнул бы я повергнуть к священным стопам Вашего императорского величества сие прошение, если бы не был уверен, что оно клонится к славе твоей и к пользе нескольких тысяч народов.

Во время перемирья⁴³² предложил я начальникам нашим находившимся на турецкой границе, мнение свое о поднятии из затопших в Дунае судов пушек и

⁴³⁰ Дмитренко И.И. Сборник исторических материалов. – Т. 3.– С. 286-287.

⁴³¹ Там само. – С. 350.

⁴³² Йдеться про перемир'я між Туреччиною та Росією в ході російсько-турецької війни 1787-1791 рр., що вступило в силу з липня 1791 р. після надання турецької фортеці Ізмаїл, і поразок, понесених турецькими військами на морі та у Добруджі.

якорей, которые и поручено мне было выполнить и я вынул из воды 19 орудий, в том числе 14 медных, да якорей 16⁴³³. Случай сей подад мне повод познакомиться с турецкими запорожцами, с их кошевым и старшинами и, когда посредством довольно важным подарком свел я с ними тесную связь, и был у них неоднократно в Коше, в урочище называемом Дунавцы, то и старался склонить их возвратиться в Россию. Многие из казаков, опасаясь за побег наказания, не согласились оставить своего жилища, я обратя намерение мое другим образом, чтобы достигнуть моего предмета, заискал дружбу с их кошевым Помелом, кой ища давно удобного случая, согласился показать преданность и усердие свое России⁴³⁴, уговорил 550 и отпустил их со мною под видом свидания с родственниками их, якобы живущими в России. Всех сих людей доставил я в Черноморское войско к полковнику Антону Головатому, в чем и дан мне от него аттестат, в копии у сего преподносимый⁴³⁵.

⁴³³ У справі є копія атестата та квитанції, що були видані Є. Кленову “по взятті турецької крестини Измаїла во время прошедшей войны 1790 г. декабря 11 собственным подвигом своим предпринял доставать в разных местах реки Дуная из потопленных победоносным российским флотом турецких судов пушки, в чем имел совершенный успех. Пушки были отданы им в казну за умеренную плату”. Далі М. І. Кутузов писав, що Г. О. Потьомкін нагородив Є. Кленова “благоволія его усердие... в память похвального его поступка” золотою медаллою: РДАДА. – Ф. 1239. – Оп. 3. – Спр. 36638. – Арк. 4.

У квитанції, що датується 13 березня 1794 р. й яка була видана Є. Кленову М. І. Кутузовим в Константинополі, останній відзначав, що “во время командования моего войсками, расположенными в Измаїле и окрестности оного, в течении прошлого 1791 г. с июля месяца октября до половины чисел бывших в Измаїле по торговому промыслу елисаветградский первой гильдии купец Евтей Кленов собственным коштом вынул из реки Дуная противу Измаїла и других мест оной рекис затопших судов до время дел с неприятелем” п’ять російських та дев’ять турецьких гармат і 21 якір, які слав до казни. За це йому М. І. Кутузов сплатив з казенних коптів 3528 карбованців 19 копійок. РДАДА. – Ф. 1239. – Оп. 3. – Спр. 36638. – Арк. 8.

М. І. Кутузов прихильно ставився до Є. Кленова. 11 вересня та 20 жовтня 1791 р. Він повідомляв кошовому отаману Черноморського козацького війська З. Чепізі про те, що видав Є. Кленову на відкуп рибні лови “от Кагула вниз по Дунаю, касаюсь отнюдь к Кляйітским гардам, которые остаются же за войском Черноморским и тех неводов Черноморского войска, которые ниже гардов. С прочих же со всех неводов положено ему брать десятину, также и в Билкове с неводов, которые не войска Черноморского”. Дмитренко И. И. Сборник исторических документов. – Т. 2. – С. 117.

30 травня 1794 р. М. І. Кутузов в листі з Дубосар до генерал-поручика Г. С. Волконського, який командував військами в Придністров’ї, писав: “Податель сего купец Кленов мне и многим известил и человек весьма верный”. Кутузов М. И. Документы. – Т. 1. – С. 339.

⁴³⁴ Про це свідчив наступний факт. 5 липня 1791 р. кошевий отаман Черноморського казачого війська З. Чепізі доповідав М. І. Кутузову про те, що виступив похідною колоною з Тульчи на Манчін по Бабадагській дорозі. Під час руху колонії відбувалися дрібні сутички з супротивником. В одній з них чорноморець Павло Помело зустрівся зі своїм братом задунайським запорожцем Трофімом Помело. Трофім Помело попередив чорноморців про очікувану від татар засілку. Використовуючи ці відомості, чорноморські козаки вдарили на супротивника з тилу, нанісши йому значні втрати. Дмитренко И. И. Сборник исторических документов. – Т. 2. – С. 302; Щербина Ф. А. История Кубанского казачьего войска. – С. 487.

⁴³⁵ У справі є копія атестата, що був виданий Є. Кленову 9 січня 1792 р. в Черноморській козацькій флотилії військовим суддею А. Головатим, в якому відзначалось: “находящийся у подрядов разных Черноморской гребной флотилии елисаветградский купец Евтей Карпов сын Кленов с самого начала заведения Черноморского казачьего войска, через все время минувшей с Портою Оттоманской войны, по способности и испытанным усердием в нем и преданности употребляем был по препоручительству моему с ведома и воли главнокомандующего сухопутными и морскими силами покойного высокопочетельного господина генерал-фельдмаршала и разных орденов

По заключению с Оттоманской Портой мира⁴³⁶, я, чтобы совершить конец намерению моему и не подать в оном подозрения Порте, оставя торговлю мою и все недвижимое имение мое до ста тысяч рублей стоящее мне, в засвидетельствование только пограничного уездного суда, подношу у сего высочайшему усмотрению свидетельство⁴³⁷, взял в Турции я на откуп рыбные ловли и винную продажу по Черному морю и в заливах Дуная.

В таком продолжении покрытого неизвестностью Порте времени, согласился я с кошевым, давно ищущим случая возвратиться в Россию, испрося только предварительно ему прощение. Сие поудило меня ехать в Елизаветград, где нашел я едущего в Константинополь в качестве полномочного посла господина генерал - поручика Голенничева-Кутузова, который, расспросив о пограничных происшествиях⁴³⁸, отправил меня с одобрением к господину вице-адмиралу Дерибасу. Начальник сей нередко употреблял меня по секретным делам и посылал за границу.

кавалера князя Григория Александровича Потемкина-Таврического отряжен на турецкую сторону, где разнообразными и полезными доказанными успехами из скопища живущих под державою Оттоманской Порты запорожцев приглася, обратил в общество императорского Верного Черноморского войска всякими случаями через все время пятьсот пятьдесят человек, при которых усердных случаев каждый раз лично он, Кленов, многу его светлости был рекомендован и ощутительным за подвиги пользовался его светлости благоволением. Сие количество по представленным от него письменным донесениям в войско поступило, а затем и после заключения мира равномерно немалое количество казаков им в войско с турецкой стороны по такому же приглашению доставлено, за что он награжден званием полкового старшины, которым войско его удостоивши и считает. В засвидетельствование чего и воздаяние должной справедливости ему относительной за понесенные им на собственном его иждивении труды, как при случаях, равно и при вытаскивании из днепровских очаковских лиманов и из Дуная артиллерии после бывших на флоте сильных сражений, при которых он, Кленов, безотлучно находился” и видано цей атестат. РДАДА. – Ф. 1239. – Оп. 3. – Спр. 36638. – Арк. 5.

21 квітня 1793 р. такий же атестат було видано Є. Кленову з Чорноморської військової канцелярії. Дмитренко І. І. Сборник исторических материалов. – Т. 3. – С. 595.

Є. Кленова пов'язували з А. Головатим і ділові стосунки. Так, у зв'язку з переводом Чорноморського козачого війська в 1792 р. з Подністров'я на Кубань він придбав у А. Головатого велику садибу в Слободзеї і добре облаштований хутір на р. Турунчук загальною вартістю у 3500 карбованців сріблом. РДАДА. – Ф. 1239. – Оп. 3. – Спр. 36638. – Арк. 6 зв.

⁴³⁶ Мир між Росією та Туреччиною, який завершив війну 1787-1791 рр., було підписано 29 грудня 1791 р. /9 січня 1792 р./ в столиці Молдавського князівства Ясак.

⁴³⁷ У справі є свідство Тираспольського повітового нижнього земського суду від 3 лютого 1796 г. про те, що в Єлизаветградських купців братів Святи та Стора Кленових у спільному володінні на території повіту є рухомого й нерухомого майна на суму 19945 карбованців. РДАДА. – Ф. 1239. – Оп. 3. – Спр. 36638. – Арк. 7 зв.

⁴³⁸ Є. Кленов зустрічався з М. І. Кутузовим у Єлизаветграді в травні 1793 р. (див. прим. 55). М. І. Кутузов в листі до генерал-поручика Г. С. Волконського в травні 1794 р. рекомендував Є. Кленова як особу, яка може допомогти вивести з-за кордону до Росії втікачів – солдатів та задунайських запорожців. Кутузов М. І. Документи. – Т. 1. – С. 339-340.

Є. Кленов передав М. І. Кутузову наступні відомості: “По приказанию господина ВИЦЕ-АДМИРАЛА Осипа Михайловича Дерибаса, исполняя поручения отчества, находился в Константинополе немалое время для подговору возвращения запорожцев в Россию, что и исполнил, неоднократно с ними видясь”. Потім Є. Кленов повернувся до Хаджибея, а звідти поїхав “сам к турецким берегам через Сулинское и Кедрлезкое (правильно – Катирлез. – А.Б.) гирла. В Кедрлезе был у запорожцев, многу их утоваривал и они дали верное слово, что будут собираться и дадут мне знать. На третий день приезда моего в Аккерман пришла от них запорожская лодка. Пользуясь тем

Возвратясь под видом моего откупа, за приездом узнал я от своих поверенных, что измалыскому паше донесено на меня о намерении моем перевести турецких запорожцев в Россию, вследствие чего и принужден был я переменить свой план: купил шесть рыболовных заводов с двенадцатью лодками и начал набирать по 50 человек на каждую лодку. Турецкие запорожцы, между коими наказанные беглые с России, проведав о моем предприятии, сделали между собою заговор, чтобы убить своего кошевого за предлагаемое нами истребление Коша их. Ваше намерение действительно было то, чтобы весною забрав весь Кош, бунчуки, знамена и церковь перевести в Россию, оставя там одних преступников, не желающих возвратиться. К несчастно нашему добропорядочные казаки были все на рыбных промыслах и в Коше оставались одни наказанные. Они то решились было убить той же ночи кошевого Помела, который едва мог спастись бегством, уведомленный будучи о злодейском их замысле от есаула своего. При наступлении ночи бунтовщики окружили в самом деле дом его и, ненашед кого искали, разграбили все его пожитки, лавку и погреб. Наконец помянутый кошевой добился в Галацы, прислал преданного ему казака сказать мне, что и моя жизнь в опасности.

Вследствии такого известия принял я немедленные свои меры, обязал присягу всех казаков, согласившихся со мною ехать, чтоб они всем уверяли, что мы собираемся ехать на рыбную ловлю на турецкие, а не на российские берега. Сие самое все единогласно подтвердили, как я, так и они, когда призваны были перед килийского градоначальника назыря Магмета. Всех сих людей перевел я в Очаків, Керчь, Еникале и в Тамань⁴³⁹; часть оных попустило уже в Черноморское войско, остальные же находятся и теперь при собственных моих заводах.

Опасаясь, однако же дальнейших от турецких начальников притеснений, отправился я в Константинополь и получил от самого султана фирман, коим позволено мне по всему Черному морю и берегам, и разным городам и по реке Дунаю производить без всякого опасения разные торговые промыслы сколько времени мне рассудится.

В бытность мою в Царьграде познакомился я с строителем города Иманла Хаджи лиман беем, который со своей стороны обнадежил меня в своем покровительстве, отдав мне на откуп рыбные ловли и винную продажу и снабил меня к пограничным начальникам одобрительными письмами.

В подолжении сего времени кошевой Трофим Помело скрывался в Молдавии, куда отправился и я. Увидясь и согласясь с ним обо всем, возвратился в Россию и убедил своих начальников, чтоб они испросили высочайшего двора милостивейшего позволения вступить ему в российское подданство, на что и последовало именное повеление явиться ему, кошевому Помелу в Одессу к господину вице-адмиралу Дерibasу.

Кошевой сей по первому моему извещению прибыл в Одессу и привез с собою разные сведения, а чтоб оправдать он мог себя в оных, отправлен был паки в Турцию

средством, я им дал еще от себя два письма; одно к их священнику и духовнику, а другое к войску их для уверения их и о провiantе, и о всем потребном, что они все сие получают от меня по собрании. Находясь в Бендерах нельзя было не применить много числа наших беглых". РДА. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 82.

⁴³⁹ 10 жовтня 1793 р. очаківський комендант підполковник Павлов повідомляв О. В. Суворову, що за відомостями, які були отримані від С. Кленова, він вивіз з собою 3-за Дунаю 20 некрасівців та 42 задунайських запорожці. РДА. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 46.

по секретным делам и, по возврате с оной, когда деяниями своими показал верность, тогда всемилоостейше был прощен и пожалован секунд-майорским чином⁴⁴⁰.

Всемилоостейший государь!

Удостою отеческого твоего возрения на аттестаты моих начальников⁴⁴¹, свидетельствующих рвение мое, оказанное во всех случаях к пользе службы Вашего императорского величества и повели, уполномочив меня, и кошевому Помелу дав в Одессе команду над выводимыми мною, чтобы сим средством скорее успеть переселить из Турции в благоденствующую тобою Россию некрасовцев и запорожских казаков до десяти тысяч человек храбрых до единого воинов.

Я присягаю перед богом и Вашим императорским величеством, что жертвую моею жизнию, заслужу высочайшее в усердии и трудах моих внимание во славу тебе, великому государю, и в пользу моему Отечеству со всеглубочайшим благоговением повергающий себя в положение священного престола.

Всемилоостейший государь!

Вашего императорского величества верноподанный

Ефтей Кленов, елизаветградский купец.

Декабря 2⁴⁴²-го дня 1796 года

РДАДА. – Ф. 1239. – Оп. 3. – Спр. 36638. – Арк. 1-2 зв., 9-9зв. – Оригинал.

⁴⁴⁰ 4 жовтня 1795 р. віце-адмірал О. М. Дерібас повідомляв катеринославському, вознесенському та таврійському генерал-губернаторові П. О. Зубову: “Следую повеленню Вашого сиятельства касательно бывшего турецких запорожцев кошевого Трофима Помела о желании его возвратиться в Россию и вывести всех запорожцев при помощи елизаветградского купца Евтея Кленова, по прибытии моем в Одессу, вызвал его сюда и каковое получил от него показание имею честь представить и притом покорнейше донести, что на основании полученного мною от господина генерал-фельдмаршала и разных орденов кавалера графа Петра Александровича Румянцева-Задунайского от 6-го сентября под № 228 повеления, при сем в копии преподносимого, чтобы достаточные и обстоятельные я мог иметь сведения о происшествиях в Турции, почел я нужным отправить поминутного Помелу за границу в Галац, дав ему двести пиастров, чтобы он явился обратно сюда к 10-му числу будущего ноября. По возвращении его и по отобрании всех сведений, какие он получил там может, буду иметь честь донести Вашему сиятельству. По случаю же переезда его сюда из Турции с малым имуществом и судя по усердию его сиятельству, всепокорнейше прошит о пожаловании ему чина штаб-офицерского и об определении ему жалованья”. П. О. Зубов в листі до Катерини II підтримав клопотання О. М. Дерібаса, запропонував зарахувати Т. Помело в “команду де-Рибаса” “для употребления по предложению его к вызову всех запорожцев обратно в Россию, которые видя благо своего начальника, конечно последует его примеру, и для других поручений, которые по заграничным делам возлагать на него иногда нужно быть может”. Дмитренко И.И. Сборник исторических материалов. – Т. 1. – С. 61-63.

17 листопада 1795 р. указом Військової колегії Т. Помело було присвоєно чин секунда-майора “с оставлением его при вице-адмирале Дерибасе”. Оклад він отримав як старшина Чорноморського козачого війська. В 1798 р. Т. Помело прохав направити його до Чорноморії, щоб він міг “исполнить возложенного на него вызова”. В травні 1799 р. йому було присвоєно чин майора. РДА. – Ф. 13. – Оп. 2/110. – Св. 155. – 1795. – Спр. 171. – Арк. 2-18; Св. 165. – 1799. – Спр. 63. – Арк. 3.

Й надалі російська адміністрація активно використовувала Т. Помело як закордонного агента. В справах російського дипломатичного агента в Галаці с відомості за 1800 та 1801 рр. про видачу грошей “казаку Помеленку, находящемуся при посылках на службе в разные места”. АЗПРІ. – Ф. 312. – Оп. 575. – Спр. 18. – Арк. 3; Спр. 47. – Арк. 2.

⁴⁴¹ Див. прим. 55, 57, 59. Аттестати від 9 січня 1792 р. та 19 травня 1793 р. були засвідчені віце-адміралом О. М. Дерібасом.

⁴⁴² Залишено місце для числа, яке не було проставлене.

Документ № 2. “Заграничные секретные сведения” з відомостями про задунайських запорожців, які зібрав Є.К. Кленов. 1796 р., січень⁴⁴³

Будучи в Аккермане сего 1796 года январь 6-го дня обозрел я тамошнюю крепость и нашел на оной 50 амбразур, пушек же только три; от степи палисадник сделан вновь. Стена же от воды проведена каменная.

10-го числа прибыл к Килийским пирлаам, где живут некрасовцы дворов с сорок⁴⁴⁴ и навещивалась о Килийском фарватере узнал, что глубина одного прежня от 3-х до 6 фунтов. Сулинский же фарватера, отмена. Все сии некрасовцы могут перейти в Россию, если будут употреблены на то средства известные мне перевезть их по воле монарх.

11-го проезжая через Килию сделал я замечание, что старая крепость вся разломана и против старой третьейю частию более заложена и две батареи от Дуная уже сделаны. Пушек никаких нет.

12-го прибыл я в Измаил и явился к Решет бейо⁴⁴⁵, коему препоручено строение сего города. Он выговаривал мне, что я по сие время обязательства своего невыполнил и ни одной пушки из затопших судов в Дунае не вынул. Посредством сего обязательства, которое я заключил с ними для уклонения от себя всякого подозрения, могу я свободно ездить во все места и гавани. От знакомых своих я узнал, ято в Измаиле выкопано три потаенных колодезя: один внутри каменной батареи, что на берегу и два близ ваду. Вода трубами проведена из Дуная. Оные колодцы сделаны на случай осады. Батарей насчитал я 18, при каждой построен каменный проходной погреб. Своды оных толщиною в 3 аршина и покрыты черешницею. Пушек до четырехсот считается. А ныне налицо 146, мортир 36. Крепость совсем отдалена. Ворот всех шесть: три от Дуная и три от степи. Мосты везде подъемные на цепях⁴⁴⁶.

Для утверждения дружбы с городскими начальниками одарил я их 111 рублей и все они обещались делать мне всякое пособие. 15-го числа призвал меня Решет бей и говорил, что их намерение есть Сулинской фарватер завалить так, чтобы малое судно не могло пройти, а Очаківское углубить и просил меня взять сей труд на себя, в чем и дал я ему слово, дабы не огорчить его.

Распроцавшись с ним пошел я на лодку турецкого запорожского войска к кошовому Екиму Гордову⁴⁴⁷ и по старому знакомству подговорил его с писарем и

⁴⁴³ Датуються за змістом.

⁴⁴⁴ Некрасовці – донські козаки-старообрядці, які брали участь на чолі з отаманом Ігнатом Некрасовим у повстанні 1707 – 1709 рр. під керівництвом К. Булавина. Після поразки повстання пішли на Кубань, а згодом у 40-х та 70-х роках XVIII ст. переселились на нижній Дунай. Бачинський А. Д. Некрасовские поселения на Нижнем Дунае и в Южной Бессарабии в XVIII – начале XIX ст. // МАСП. – Одесса: Маяк, 1971. – Вып. 7.

В 1801 р. російський дипломатичний агент П. Ренський повідомляв, що розташоване у Кілійському пирлі Дунаю село Жебрієнн “состоит из 40 господарей очень зажиточных”, котрих він давно вмовляв повернутись до Росії. АЗПРІ. – Ф. 312. – Оп. 575. – Спр. 47. – Арк. 45. Вірогідно, мова йде про тих людей, про яких пише Є. Кленов.

⁴⁴⁵ За агентурними даними, які мала російська військова адміністрація у 1794 р., в Ізмаїлі було 24 тисячі чоловік: 15 тисяч кріпаків-робітників, 4 тисячі “измаильских обывателей”, 3 тисячі складав гарнізон та 2 тисячі артилеристів. РДВІА. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 106.

⁴⁴⁶ Вірно – Решид-бей.

⁴⁴⁷ В 1788 р. кошовим отаманом Задунайської Січі був Гардовий, в 1791 – Яким Кордов. Вірогідно, це і був згадуваний Є. Кленовим Яким Гордов. Масловський Д. Ф. Письма и бумаги А. В. Суворова. –

есаулом повеселиться вместе. Когда кошевой сделался весел, начал я его убедительно просить, чтобы дал мне пять банкетов за войсковою печатью для проезду российским казакам за границу, обещаясь за каждый заплатить до двадцати червонных. Советы писаря и есаула, более же всего сто голландских червонных, которые тогда же я высыпал на стол, заставили его согласиться на мою пользу. Получив от меня деньги, прибавили мне еще четыре банкета, кои представлены мною при акуратном моем объяснении князю Зубову, для донесения ея императорскому величеству государыне блаженной памяти Екатерине Алексеевне. С помощи сих банкетов можно будет благосмыслящих казаков перевести на нашу сторону, получать разные пограничные сведения и даже, если бы заблагоусмотрено было, истребить весь их Кош. Угостив их и видя их к себе откровенность, спрашивал я кошевого, зачем они приехали к Решет бего? Он объяснил мне, что им на Семене Юртусе⁴⁴⁸, урочище отведенное для их Коша и лежащее на правом берегу Дуная между Селистра и Гирсова, делают турки великое притеснение и что по насланному вновь фирману завязят они от Решет бея, у коего просят теперь покровительства. После сего кошевой сказал мне за секрет, что он сам во время войны имел намерение перейти в Россию, но не успел. Я ответил ему, что время не ушло, будет он принятакое решение⁴⁴⁹ и, не входя с ним в дальние объяснения, расстался.

С. 97; Дубровин Н. Ф. Бумаги кн. Г. А. Потемкина-Таврического: 1790-1793 // Сб. ВИМ. – СПб., 1895. – Вып. VII. – С. 219.

⁴⁴⁸ Сеймени або Великі Сеймени – сьогодні населений пункт в Констанцькому повіті Румунії. Тут розташовувалась Задунайська Січ. І. П. Ліпранді визначає її становище ідентично з Є. Клевним: “Запорожці, живші около Дуная, имели свою Сечу при этой реке в м. Семенах, лежащем несколько ниже Сухого Дуная, около 50 верст выше Гирсова” (сьогодні Хиріпова). За його ж відомостями Січ розташовувалась тут до 1805 р. Див.: Ліпранді І. П. Обзорение пространства, служившего театром военных действий России и Турцией с 1806 г. по 1812 г. – СПб., 1851. – С. 52. Докладніше про поселення задунайських козаків див.: Бачинський А. Д. Происхождение и состав украинско-русского населения Бужака и низовий Дуная конца XVIII – начала XIX в. // ЗОЛО. – Одесса: Маяк, 1967. – Т. 2.

⁴⁴⁹ Переговори задунайської старшини про перехід до Росії тривали й надалі. 30 травня 1797 р. російський дипломатичний агент в Галаці П. Ренський повідомляв генеральному консулу в Ясах: “Турецких запорожских войск кошевой 26 числа сего мая приехал сюда и ночью секретно со своими старшинами был у меня. Я их принял пристойным образом. Они между разговором расспрашивали меня о нашей империи. Я им более не сказал, как только, что имеем великого и милостивого государя, оказывающего ежедневно почти народу милости и прочее подобное сему; они были очень сему рады и тогда сказали причину своего прихода такими словами: “Мы также слышали все сие, что теперь слышим от вас, и в той надежде решились непременно каким бы то ни было способом возвратиться в своем отечестве, только опасаясь, что может быть нас не примут” и уехали отсюда с тем, что прибывши в свой Кош, написать прошение на имя вашего высокоблагородия, прислать мне. Войска, как они говорят, находится у них 20000. На сие вашего высокоблагородия покорнейше прошу не оставлять меня вашим направлением, ежели пришлют они прошение, принять ли оно или нет и что я должен им на то сказать”.

І. Северин відповів, щоби П. Ренський вказав задунайським запорожцям на маніфест про амністію. Клопотаня, якщо таке від них буде, використати тільки для попередження російської прикордонної адміністрації про можливість переходу їх до Росії. Наприкінці генеральний консул писав: “Пособия же к выпровождению оных с моей стороны сказать не могу. Должно им самым принять к тому благонадежные и деятельнейшие меры”. АВІР. – Ф. 69. – Оп. 1. – Спр. 231. – Арк. 70, 73. Подальшого розвитку ця справа не отримала.

На другой день, будучи у Решет бея, начергал я ему план и означил все те места, кои потребно запереть, желая углубить Очаковский фарватер. Он чрезвычайно был доволен чертежом моим и не велел мне говорить о сем ни в Килие, ни в Аккермане, да и к килийскому начальнику дал мне рекомендательное письмо и велел мне дожидаться фирмана о дозволении поднимать потопные пушки и прочее.

Оставя ему записку, где меня найти, отправился я обратно в Килию. Начальник сего города Челеби эфенди по прочтении Решет бея письма обладал и просил меня доставить ему разные железные вещи и наконец дал мне одобрительное письмо к аккерманскому паше, который принял меня так же благосклонно, как и первый, обнадежил в своем покровительстве и отпустил меня в Одессу, куда возвратился я 22-го января, а оттоле приехал в Петербург марта 6-го и проживая здесь без всякого решения в сушее для меня разорение⁴⁵⁰.

РДАДА. – Ф. 1239. – Оп. 3. – Спр. 36638. – Арк. 2-3. – Оригінал.

Anatoliy Bachyns'kyi
Zadunajs'ka (Trans Danube) Sich and Russia: last quarter of XVIII c.

Offered article was submitted by Bachyns'ky A. D. in 1993 to "The transactions of Odessa Archeological society", but it was not published at the time. Article was written in Russian. In the given edition it is offered in the Ukrainian translation, author's style and the notes are saved.

In the article the problem of attitude of Russian empire to existence of Trans Danube Siche is discovered, the means by which Russian government tried to liquidate community of Trans Danubian Cossacks are found out. In the end of article the documents from Russian State Archive of the Old Acts are offered which are printed for the first time and confirm conclusions of the author.

УДК 94 (477.74):303.436.2:929 (093.2)

Наталія Михайленко

**ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ПРО П.О. РОЗУМОВСЬКОГО**

Опук останнього українського гетьмана Кирила Розумовського – Петро Олексійович Розумовський залишив помітний відбиток в історії Одеси. У статті подаються та аналізуються неопубліковані документи, що торкаються історії створення та долі великого мастку Петра Розумовського в місті.

Останнім часом посилюється увага істориків до визначних українських старшинсько-пняхетських родів, зокрема до славетного гетьманського роду Розумовських. Серед його представників було багато відомих постатей, але на жаль серед них залишаються

⁴⁵⁰Слід відзначити, що С. Каснов надалі продовжував розвідувальну діяльність проти Туреччини, повідомляючи російському уряду відомості про задунайських козаків, про запорожців. Див: Архів графов Мордвинцевых. – СПб., 1901. – Т. 2. – С. 169-475; РДВІА. – Ф. МА. – Оп. 163-а. – Св. 17. – Спр. 1. – Спр. 8. Про діяльність С. Каснова, як російського розвідника [в збірці] І.А.Дмитренка та в публікації О.І. Маркевича "Об интересных документах, касающихся истории Одессы" // ЗООИД. – 1897. – Т. XX. – С. 68-70.